

فرآیند و مراحل توسعه اقتصادی-اجتماعی جامعه ایران

' طرح تئوریک '

دکتر سیفا اللهی

مقدمه

جوامع انسانی علاوه بر قانونمندیهای عام، دارای قانونمندیهای خاصی است. بنابراین برای تبیین هر جامعه انسانی علاوه بر شناخت قانونمندیهای عام باید به قانونمندیهای خاص آن جامعه نیز توجه بنیادی کرد تا بررسی و برنامه ریزی براساس واقعیتها، ضرورتها و نیازهای آن جامعه صورت گیرد.

جامعه ایران، مثل هر جامعه انسانی، از قانونمندی مزبور مستثنی نیست. بنابراین برای شناخت واقعیتها، ضرورتها و نیازهای آن باید علاوه بر آگاهی از قانونمندیهای

عام جامعه انسانی و ویژگیهای جامعه ایرانی را از نظر فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی و همین طور ضعفها و قوتهای تاریخی - اجتماعی آن، مد نظر داشت تا بتوان آگاهانه بد برنامه ریزی توسعه اقتصادی - اجتماعی پرداخت. این امر نیازمند الگوی تئوریک است. هدف این مقاله پیشنهاد چنین الگو و چارچوب نظری است.

محتوای مقاله به چهاربخش به شرح زیر تقسیم شده است :

- کلیات

- طرح تئوریک

- بازبینی فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی

ایران از انقلاب مشروطیت به بعد

- جمع بندی و حاصل کلام

بخش یکم به مباحث ، مفاهیم و اصول اولیه اختصاص دارد. بخش دوم طرح تئوریک و چارچوب نظری را مطرح می‌کند و بخش سوم ضمن بازنگری به فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران در دوره دوم ، یعنی از زمان پیدایش و شکل گیری سیستم اجتماعی - اقتصادی سرمایه‌داری پیرامونی تا به امروز ، کاربرد و گارانتی طرح تئوریک را مورد بررسی قرار می‌دهد. بخش چهارم خلاصه‌ئی است از مباحث ارائه شده در مقاله .

۱. کلیات

طرح تئوریک حاضر به منظور رهائی از نظریه‌های قالبی ، پیشداوری‌های موجود درباره فرآیند و مراحل توسعه اقتصادی - اجتماعی و تاریخی ایران و تشویق محققان و دانشجویان به

نوآوری، نظریه پردازی و خود انعکاشی فکری و روانی و بالاخره ایجاد انگیزه برای شناخت محیط خود تدوین یافته است. بنابراین شیازمند به مساعدت علمی و فکری صاحب نظران می‌باشد، تا در راستای چنین مطالعاتی زمینه‌های تئوریک برای بررسی علمی جامعه ایران فراهم آید.

نگرش حاکم بر این بررسی، گسلان نگرانه، سیستمی، دیالکتیکی، تاریخی و انتقادی بوده و روش مطالعه، در این مقطع، روش تطبیقی و استنادی است. مقطع زمانی جامعه مورد بررسی از انقلاب مشروطیت تا به امروز را در برمی‌گیرد.

انتخاب این موضوع و تاکید بر محدوده زمانی آن، از انقلاب مشروطیت تا به امروز، به علت دگرگونی عمیق و گسترده‌ای است که در سیستم اجتماعی - اقتصادی دیرپای ایران رخ داده و منجر به شکل‌گیری سیستم اجتماعی - اقتصادی سرمایه‌داری پیرامونی شده است.

عوارض و تبعات نامطلوب اقتصادی - اجتماعی و سیاسی - فرهنگی و روانی - فکری چنین توسعه‌ای است که افراد و جامعه در حرکت‌های اقتصادی - اجتماعی دچار نوعی آشفتگی - سردرگمی و ناهنجاری شده و از اهداف و رسالت‌های خود بازمانده‌اند.

بنابراین بر صاحب نظران علوم اجتماعی در ایران است که با تبیین چنین توسعه اقتصادی - اجتماعی زمینه را برای رهایی از وابستگی و آشفتگی‌های موجود فراهم سازند.

در ایسن مقاله به چند مفهوم مانند "حرکت"، "دگرگونی" و "توسعه" اشاره شده است ضرورت دارد تعریف‌هایی از این مفاهیم داده شود: در ارتباط با مباحث مقاله "حرکت" خارج شدن یک پدیده از حالت و وضع موجود

است. "دگرگونی" بد حرکتی اطلاق می‌شود که پدیده در اثر آن حالت، شکل و ماهیت جدید پیدا می‌کند. "رشد" به دگرگونی کمی و "توسعه" به دگرگونی کیفی و ساختاری اطلاق می‌شود. "تحول" عبارت است از "دگرگونی" توسعه و تکامل تدریجی و متوالی و "انقلاب" دگرگونی عمیق، جهشی و ناگهانی را گویند. "توسعه ناموزون" عبارت است از دگرگونی نامتعادل و غیر متوازن که در بخش‌های اقتصادی، مناطق جغرافیایی، شهری و روستایی و سایر ساختارهای اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جامعه رخ می‌دهد و موجب ناهماهنگی‌های اقتصادی - اجتماعی در جامعه می‌شود. "توسعه موزون" نقطه مقابل "توسعه ناموزون" می‌باشد. "توسعه برونزا" عبارت از دگرگونی اجتماعی - اقتصادی که براساس ضرورتها، نیازها و خواستهای عامل خارجی و یا جامعه مسلط، در جامعه زیرنفوذ و زیر سلطه رخ می‌دهد و موجب وابستگی ساختاری سیستم اجتماعی - اقتصادی به جامعه مسلط می‌شود. "توسعه درونزا" برعکس توسعه برونزا براساس ضرورتها، نیازها و خواستهای ساختاری جامعه رخ می‌دهد. توسعه پیرامونی عبارت از دگرگونی اجتماعی - اقتصادی است که در برخی از جوامع پدید می‌آید و موجب وابستگی ساختاری جامعه به جامعه گانن می‌شود. به عبارت دیگر توسعه پیرامونی توسعه اقتصادی - اجتماعی است که در اثر ضرورتها، خواستها و نیازهای عامل خارجی و یا سایر جوامع پدید می‌آید. در واقع جامعه‌ای که روند و ماهیت توسعه اقتصادی - اجتماعی آن تحت تاثیر توسعه اجتماعی جامعه دیگر قرارگیرد به جامعه پیرامونی معروف است و توسعه اقتصادی - اجتماعی آن توسعه‌ای است پیرامونی.

این بخش به دو قسمت اساسی تقسیم و مورد بررسی قرار می‌گیرد:

- قانونمندیهای عام حاکم بر زندگی اجتماعی و جوامع انسانی

- فرآیند قانونمندیهای ویژه زندگی اجتماعی در ایران

قسمت اول با طرح پرسشهایی سعی می‌کند که فرآیند حرکت کلی جوامع انسانی را نشان دهد.

قسمت دوم فرآیند حرکت، زندگی اجتماعی و جامعه انسانی را در زندگی اجتماعی و جامعه ایران مورد بررسی قرار داد و مشابهتها و تفاوتهای آن را حاضر نشان می‌سازد.

هدف بحث نظری قسمت اول پاسخ به پرسشهای زیر است:

- انسان چیست و چرا و چگونه به زندگی اجتماعی روی آورد است؟

- جامعه انسانی چرا و چگونه پدید آمده و عناصر اصلی تشکیل دهنده آن کدام است؟

- خواستهای بنیادی انسان و جامعه انسانی چگونه برآورد می‌شود؟

- چرا و چگونه حرکتهای اجتماعی - اقتصادی و دگرگونی، توسعه و تحول اجتماعی - اقتصادی پدید می‌آید؟

- چرا و چگونه سیستمهای اجتماعی - اقتصادی گوناگون پدید می‌آیند؟

انسان موجودی است زیستمند و نیازمند. روی آوری وی به زندگی اجتماعی و گروهی به خاطر همین دو واقعیت صورت گرفته است. فرآیند تشکیل و ترکیب جامعه انسانی نیز بیانگر همین واقعیت است. به عبارت دیگر جامعه انسانی با ترکیب دو مجموعه انسان با نیازمندیهایش و زندگی اجتماعی یا عناصر تشکیل دهنده خود، دو واقعیت اساسی را پیش روی خود قرار داده است :

۱- انسان با مجموعه‌ای از نیازها و خواسته‌های زیستی، روانی و اجتماعی خود

۲- زندگی اجتماعی به مثابه مجموعه سیستمی تأمین کننده نیازهای انسان

زندگی اجتماعی با عناصر تشکیل دهنده خود (محیط جغرافیایی، اقلیمی، جمعیت، عوامل معیشتی، مدیریت فرهنگی و سیاسی) به صورت مجموعه سیستمی جهت تأمین نیازهای انسان، با ترکیب متزاید و متکاثرا، پدید آمده و اشکال گوناگون شیوه‌های تأمین نیازمندیها را پیش روی انسان قرار می‌دهد.

انسان تلاش می‌کند در محیط زیست خود و با استفاده از امکانات آن، که به صورت مجموعه سیستمی تبلور یافته، نیازهای (زیستی، روانی و اجتماعی) خود را به طور متعادل برطرف سازد.

در واقع، فرآیند شکل‌گیری امکانات اجتماعی و جمعیت انسانی موجب گنش و واکنش‌های گوناگون و متضاد اجتماعی - اقتصادی و در نهایت موجب حرکت‌های اجتماعی گوناگون و متضاد در جوامع انسانی می‌شود. حرکت‌های گوناگون و متضاد اجتماعی به صورت دگرگونی‌های اجتماعی - اقتصادی گوناگون و

یا به اشکال گوناگون رشد و توسعه در جوامع انسانی پدید می‌آید.

صورت‌گوناگون رشد و توسعه اجتماعی - اقتصادی در جوامع انسانی را می‌توان به دو گروه عام رشد و توسعه موزون و ناموزون طبقه‌بندی کرد. جوامعی که به طور نسبی از رشد و توسعه موزون برخوردار بوده‌اند مراحل متوالی را از نظر فرآیند رشد و توسعه، به شرح زیر طی کرده‌اند:

- مرحله گردآوری خوراک

- مرحله شبنانی

- مرحله کشاورزی

- مرحله صنعتی (سرمایه‌داری)

- مرحله فراصنعتی (مابعدسرمایه‌داری)

از جمله جوامعی که چنین مراحل را کم و بیش به طور کلی کامل کرده‌اند می‌توان جوامع اروپای غربی را خاطر نشان ساخت. جوامعی که رشد و توسعه ناموزون داشته‌اند مراحل مزبور را بطور ناموزون طی کرده‌اند. این گونه جوامع از نقطه نظر مراحل رشد و توسعه به چند گروه تقسیم می‌شوند:

- گروهی از اجتماعات انسانی دارای رشد و توسعه بسیار بطنی^۴، بوده و به صورت اجتماعات ابتدائی باقی مانده‌اند. مانند برخی قبایل آفریقائی، اطراف جنگلهای آمازون و استرالیا.

- برخی جوامع انسانی از رشد و توسعه بطنی و کندبرخوردار بوده‌اند. مانند اغلب قبایل و اجتماعات آفریقائی، آسیائی، و آمریکائی.

- برخی جوامع انسانی دارای رشد و توسعه ناموزن همراه بافراز و نشیب‌های تند و بطنی^۴، بوده‌اند. مانند جوامع

آسیای، آفریقای شمالی و آمریکای لاتین و اروپای شرقی .

جوامع انسانی مزبور در برخورد با تکنولوژی و فرهنگی جوامع غرب و به تبعیت از خواستها و ضرورتهای آن، به نحوی از انحاء خود اتکائی اقتصادی - اجتماعی و سیاسی - فرهنگی خود را در جهت وابستگی به ساختار اقتصادی - اجتماعی و سیاسی - فرهنگی اقتصاد جهانی از دست داده‌اند و هویت و ماهیتی تازه یافته‌اند، که در جامعه شناسی توسعه آن را توسعه پیرامونی می‌نامند.

علت پیدایش و شکل گیری صور گوناگون رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی در جوامع انسانی را باید در ماهیت ترکیب و کارکرد عناصر تشکیل دهنده جامعه انسانی و عامل بیرونی دانست . در واقع فرآیند رشد و توسعه در جامعه انسانی تحت تاثیر دو عامل مشخص درونی و بیرونی قرار دارد.

عامل درونی به عناصر تشکیل دهنده جامعه و نوع ترکیب و کارکرد هر کدام از آنها، و عناصر بیرونی به نوع روابط اقتصادی - اجتماعی جامعه با سایر جوامع و محیط بیرونی اطلاق می‌شود.

در واقع، برآیند عوامل درونی و بیرونی است که هر جامعه انسانی را شکل ویژه‌ای می‌بخشد و فرآیند توسعه آن را تعیین می‌کند.

فرآیند رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی جامعه ایران به قانونمندی و مراحل آن به عنوان یک کشور آسیائی، در عین حال که شباهت بسیار به فرآیند و مراحل رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی جوامع آسیائی دارد. ولی با ویژگیهای خاصی همراه است که بدون توجه به این ویژگیها، تبیین واقع

بینانه از فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی کنونی ایران
امکان پذیر نیست .

به طور کلی و خلاصه اینکه جامعه ایران از ترکیب و
کارکرد ویژه پنج عنصر (محیط جغرافیائی - اقلیمی - گروههای
قومی - جمعیتی - شیوه‌های معیشتی و تولیدی - مدیریت سیاسی
و فرهنگی) و تحت تاثیر عامل بیرونی پدید آمدن ، شکل گرفته
و توسعه یافته است .

ماهیت ترکیب و کارکرد عوامل و عناصر فوق‌الذکر ،
شکل‌گیری سیستم اجتماعی - اقتصادی ایران و روند توسعه آنرا
در قالب و محتوای ویژه‌ای سازمان داده است . با مطالعه و
شناخت واقع بینانه هر کدام از این عناصر و عوامل و نوع
ارتباط این مجموعه با عوامل بیرونی (اقوام و فرهنگهای
گوناگون مهاجم) میتوان ابهامات موجود در تحلیل و تبیین از
فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران را زدود .

واقعیت این است که شرایط اقلیمی و موقعیت جغرافیائی
فلات ایران با وجود کویرها، جلگه‌ها، کوهها، آب و هوای
گوناگون و موقعیت خاص ترانزیتی و استراتژیکی زمینه را
برای سخت گوشی اهالی آن ، نفوذ اقوام گوناگون و مدیریت
قومی سیاسی فراهم ساخته است .

جمعیت ایران کنونی از ترکیب و به هم آمیختگی گروههای
قومی گوناگون پدیدآمده است . کیفیت و ماهیت این ترکیب
و آمیختگی ، گسده گاهی مسائل و مشکلات اجتماعی - اقتصادی
گوناگونی را برای جامعه ایرانی فراهم کرده ، به شکلی بودد
که جامعه از انسجام و حرکت‌های موزون اقتصادی - اجتماعی
بازمانده است . حملات اقوام گوناگون با شیوه معیشتی
و تولیدی متفاوت و متباین اکثر مواقع زمینه را برای از هم

کسیختگی فرهنگی فراهم کرده است . تشکیل دولتهای گوناگون قومی و قبیله ای در ایران نمونه ای بارز از این جریان است . شیوه معیشتی و تولیدی و تاثیر آن در درگرونی های اجتماعی - اقتصادی ایران ، بد علت ناهمگونی مناطق جغرافیائی - اقلیمی ، شدت تعارضات و مناقضات قومی ، قبیله ای و مذهبی ، نامشخص بوده و به این خاطر در هاله ای از تعبیرها و تفسیرهای گوناگون قرار گرفته است .

عنصر فرهنگی و در درون آن دین نقش اساسی در تحولات اجتماعی - اقتصادی ایران داشته است . دین با حیات اجتماعی - اقتصادی ایران عجین شده است . مدیریت سیاسی - قومی با آگاهی از نیرو و قدرت دین در بین مردم ایران آن را برای راهبری اجتماعی ، سیاسی و اقتصادی به کمک گرفته است . در تمام دوره های تاریخی ایران ، دین و سیاست از عوامل تعیین کننده تحولات اجتماعی - اقتصادی بوده است .

مدیریت سیاسی - قومی ایران ، در طول تاریخ معمولاً از رهبران گروههای قومی تشکیل شده اند ، تا از گروههای اقتصادی و طبقاتی . این امر به علت ترکیب خاص جمعیتی ایران و سایر عوامل و عناصر اصلی پدید آورنده جامعه ایرانی صورت گرفته است و مدیریت سیاسی - قومی با بهره گیری از موفقیت خاص جامعه ایران و با قدرت تخریبی و استعدادی خود تعارضات و تضادهای اجتماعی را به شکل مبارزات قبیله ای قومی و فرهنگی در آورده است .

بنابراین فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی جامعه ایران را ، با توجه به نوع ترکیب مجموعه عناصر تشکیل دهنده و کارکرد هر کدام از آنها در ارتباط با عوامل بیرونی میتوان به

دو دوره مشخص زیرطبقه بندی کرد.

- دوره اول یسادوره قبل از شکل گیری سیستم اجتماعی -
اقتصادی سرمایه داری

- دوره دوم یا دوره سرمایه داری

دوره اول فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران ، که از
آغاز شکل گیری اجتماعات انسانی در ایران تا انقلاب مشروطیت
را شامل میشود، دارای فرآیند توسعه اقتصادی اجتماعی گاهی بسطی
گاهی تند و تیز و گاهی عقب گرد به دوره های پیشین بوده است .
این دوره را میتوان به چند مرحله زیرطبقه بندی کرد :

مرحله گردآوری خوراک تا پیش از روی آریائی ها به
فلات ایران وجود داشته و شیوه مسلط زندگی اجتماعی و اقتصادی
این مرحله را تشکیل می داده است .

- مرحله شبانی که با آغاز یورش آریائی ها به این فلات
اوج میگردد و شیوه مسلط زندگی اجتماعی اقتصادی این مرحله
میشود .

- مرحله کشاورزی معیشتی که از زمان اسکان آریائی ها آغاز
و تا انقلاب مشروطه شیوه مسلط زندگی اجتماعی - اقتصادی این
مرحله را تشکیل می دهد. در این مرحله ، که طولانی ترین مرحله
شکل بندی اقتصادی - اجتماعی در ایران میباشد. اشکال گوناگونی
و گاهی آشفته ای از شیوه های زندگی اقتصادی - اجتماعی کشاورزی
مشاهده می شود .

دوره دوم یسادوره سرمایه داری که فرآیندان از انقلاب
مشروطیت با به امروز ادامه دارد. این دوره را میتوان به
دو مرحله مشخص تقسیم کرد :

- پیدایش و گسترش سرمایه داری پیرامونی (۱۳۵۷-۱۳۸۵ هجری

شمسی (۱۹۷۹-۱۹۰۶ میلادی)

- فروپاشی سرمایه داری پیرامونی (۱۳۷۰-۱۳۵۷ هجری شمسی)

(۱۹۹۱-۱۹۷۹ میلادی)

- شکل بندی اقتصادی - اجتماعی گهن یاشیوه زندگی

اجتماعی، اقتصادی، کشاورزی، معیشتی ایران در این دوره تحت تاثیر عامل خارجی، که همان شکل بندی اقتصادی، اجتماعی سرمایه داری اروپای غربی می باشد، دگرگون می شده و دوره جدیدی در ایران آغاز می شود که در اقتصاد سیاسی آن را دوره رشد و توسعه سرمایه داری می نامند. ماهیت و ویژگیهای این رشد و توسعه اقتصادی را در بخش سوم بررسی خواهیم کرد.

۳. بازبینی فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران از

انقلاب مشروطیت به بعد.

همانطور که در بخش دوم اشاره شد توسعه اقتصادی -

اجتماعی ایران در دوره دوم و فرآیند آن را می توان به دو

مرحله مشخص تقسیم کرد:

- مرحله شکل گیری و گسترش سرمایه داری پیرامونی

- مرحله فروپاشی سرمایه داری پیرامونی

مرحله اول که عملاً از انقلاب مشروطیت در سال ۱۲۸۵ هجری

شمسی (۱۹۰۶ م) آغاز و تا انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ هجری

شمسی (۱۹۷۹ م) ادامه می یابد، فرآیند توسعه اقتصادی -

اجتماعی این مرحله را می توان به چند وهله به شرح زیر تقسیم

و مورد بررسی و مطالعه قرار داد.

۱- وهله اول از اوایل دوره قاجاریه تا انقلاب مشروطیت

را شامل می شود. مقطعی است که ایران در مقابل عوامل خارجی

حالت انفعالی می یابد و سیستم سیاسی، اقتصادی و فرهنگی

آرام آرام از هم می پاشد و سلطه پذیری و تسلیم در مقابل

خواستها و ضورتهای سرمایه‌داری اروپای غربی و روسیه از سیاستهای مشخص مدیریت سیاسی می‌شود. در این مقطع، اقتصاد بسته، معیشتی و ماقبل سرمایه‌داری در مقابل اقتصاد سرمایه‌داری پویا و سلطه‌طلب تابع مقاومت نمی‌آورد و لاجرم زیر نفوذ دائم‌التزاید آن از هم می‌پاشد و زمینه برای نفوذ سرمایه‌داری و فرهنگ غرب آماده می‌شود.

۲- وهله دوم که از انقلاب مشروطیت تا روی کار آمدن رضاشاه را (۱۳۰۳-۱۳۸۵ ش. ۰۵)، (۱۹۲۵-۱۹۰۶ م) در برمی‌گیرد مقطع انتقال و آشفتگی ناشی از فرآیند انتقال به دوره جدید است. در این وهله سیستم اقتصادی - اجتماعی تحت تاثیر سیاستهای اقتصادی سرمایه‌داری اروپای غربی و روسیه و رخدادهای انقلاب مشروطیت آماده پذیرش سیستم جدید اقتصادی - اجتماعی می‌شود. ولی از آنجا که هر انقلابی با توجه به ماهیت کارکردی که داراست با تخریب و آشفتگی‌هایی همراه است، این مقطع نیز در ایران با فراز و نشیب‌ها و آشفتگی‌های ویژه‌ای همراه است و حدود بیست سال طول می‌کشد که زمینه برای استقرار امنیت سیاسی با پشتیبانی عوامل خارجی ذینفع و ذی نفوذ آماده می‌شود.

۳- وهله سوم که مرحله سلطه و شکل‌گیری سرمایه‌داری پیرامونی دولتی است، از زمان روی‌کار آمدن رضاشاه تا کناره‌گیری وی را (۱۳۲۰-۱۳۰۳ ش. ۰۵)، (۱۹۲۵-۱۹۳۱ م) شامل می‌شود.

از ویژگیهای این مرحله استقرار امنیت سیاسی - پلیسی، شکل‌گیری مدیریت سیاسی غیر قومی و متمرکز در ایران است. مدیریت سیاسی به خاطر نبود گروه‌های اجتماعی - اقتصادی

سرمایه‌داری داخلی خود به سرمایه‌گذاری و ایجاد روابط سرمایه‌داری می‌پردازد و از اینکه این زمینه‌سازی توسط مدیریت سیاسی و عوامل خارجی یعنی سرمایه‌داری اروپای غربی صورت می‌گیرد آن را سرمایه‌داری پیرامونی دولتی می‌نامیم .

۴- وهله چهارم، تکرار وهله دوم از نظر آشفتگی و انتقال است که با گناره‌گیری اجباری رضاشاه آغاز و تا کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ادامه می‌یابد. در این مرحله روند تبیین و تثبیت شده رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی، ایران، همزمان با آشفتگی اقتصادی - سیاسی اقتصاد جهانی دچار آشفتگی و نابسامانی می‌شود که با مداخله مستقیم رهبری جدید اقتصاد جهانی (آمریکا)، که به کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ می‌انجامد روند توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران در مسیر تازه‌ای قرار می‌گیرد. این روند بعدها با انقلاب سفید شاه و مردم مشخص‌تر می‌شود و اقتصاد سرمایه‌داری دولتی و پیرامونی به سوی اقتصاد سرمایه‌داری غیر دولتی پیرامونی حرکت می‌کند. عوارض و تبعات چنین تغییر و تحول منبعت از ضرورتها و نیازهای اقتصاد جهانی در ساختار اقتصادی - اجتماعی و گروه‌بندی اجتماعی جامعه به شدت تاثیر گذاشت و آنرا دگرگون ساخت .

۵- وهله پنجم، که از کودتای ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ تا (۱۳۴۱) ۰۵ ش (۱۹۵۳م ال ۱۹۶۲م) را شامل می‌شود، مقطعی است که مدیریت سیاسی با همکاری مستقیم و کمک‌های مالی و مشاوره‌ای ایالات متحده آمریکا به سازماندهی مجدد و تقویت نیروهای نظامی و انتظامی می‌پردازد و زمینه را برای توسعه و نوپازی مجدد فراهم می‌کند . این مقطع که با فشارهای سیاسی توأم بوده، روند رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی را در جهت عمومی

کردن ساختار اقتصادی جامعه قرار می‌دهد.

۶- وهله ششم مقطع رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی و اوج‌گیری و شکوفایی سرمایه‌داری پیرامونی در ایران حتی در بین کشورهای پیرامونی محسوب می‌شود. در این مقطع که از انقلاب سفید (۱۳۴۱) ش. ۵ (۱۹۶۲م) تا انقلاب اسلامی سال ۱۳۵۷ ش. ۵ (۱۹۷۶م) طول می‌کشد، ساختارهای اقتصادی - اجتماعی سیاسی و فرهنگی جامعه در سطح وسیع دگرگون می‌شود و امکانات جامعه و انتظارات گروه‌های اجتماعی - اقتصادی افزایش می‌یابد. به طوریکه مدیریت سیاسی از ادامه اعمال برنامه‌های اقتصادی - اجتماعی باز می‌ماند و اقتصاد جهانی بنسب‌ها فرورفتا و سیاست‌های جهانی خود از همکاری با مدیریت سیاسی به شک و تردید می‌افتد. چنین تزلزل در روابط اقتصادی - اجتماعی داخلی و خارجی بود که مدیریت سیاسی با اعتراضات داخلی و خارجی مواجه و بالاخره با انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ ه.ش متلاشی می‌شود.

مرحله دوم رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران را، که با انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ ش. ۵ (۱۹۷۹م) آغاز و تا به امروز ادامه دارد به دو وهله مشخص می‌توان تقسیم کرد:

وهله اول: مانند وهله دوم و وهله چهارم در مرحله اول، مقطع آشفتگی و انتقال است. این مقطع، که از انقلاب اسلامی تا پذیرش قطع نامه مربوط به جنگ تحمیلی ایران - عراق در سال ۱۳۶۷ هجری شمسی را شامل می‌شود، در اثر انقلاب و جنگ، ساختارهای اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی به شدت آسیب دیده و آشفته می‌شوند. رهبری جدید انقلاب با انتقال قدرت سیاسی و اقتصادی و استقرار حاکمیت اسلامی در جامعه

روند تازه‌ای در رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی بازگردد، ولی با آغاز جنگ ایران و عراق و مداخله‌های اقتصادی - سیاسی اقتصاد جهانی، فرآیند رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران کند شد و از هم پاشید. ولی مدیریت سیاسی توانست حاکمیت سیاسی خود را بر جامعه اعمال کند.

وهله دوم: که از پذیرش قطعنامه تا به امروز ادامه دارد، مثل وهله سوم و وهله پنجم با سازماندهی مجدد و جهت‌گیری برای رشد و توسعه اقتصادی - اجتماعی همراه است: از ویژگیهای این مقطع اقدام به اجرای برنامه توسعه اقتصادی - اجتماعی پنجساله اول و آغاز شکل‌گیری سیستم و سیاست اقتصادی مشخص است که فرآیند آن بیش از یک دهه طول کشید. مدیریت سیاسی تلاش می‌کند که روند و کارکرد سیستم اقتصادی - اجتماعی جامعه را بر اساس نیازها و ضرورت‌های داخلی تنظیم و با امکانات داخلی و شرایط خارجی به حل و فصل مسائل دیرپای اقتصادی، سیاسی اجتماعی و فرهنگی جامعه بپردازد. این تلاش و گوشش در اثر وجود مشکلات داخلی و سیاست‌های توسعه طلبانه کشورهای گانون به گندی پیش می‌رود. موفقیت برنامه‌های توسعه - اقتصادی - اجتماعی ایران در این مقطع ممکن است نه تنها الگوی مناسبی را برای ایران بوجود آورد، بلکه ممکن است الگوی مناسبی برای کشورهای پیرامونی باشد.

۴. جمع‌بندی و خلاصه مباحث

به طور کلی فرآیند شکل‌گیری زندگی اجتماعی و جامعه

ایرانی و همین‌طور فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران را، از نظر روند، ماهیت و مشخصه‌های توسعه اقتصادی - اجتماعی، می‌توان چنین ترسیم کرد:

۱. توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران به عناصر جنبی و خارجی وابسته است. در واقع، توسعه‌ای است حاشیه‌ای، التقاطی و پیرامونی.

۲. توسعه اقتصادی - اجتماعی ایران توسعه‌ای است ناموزون با فراز و نشیب‌های گاهی تند، گاهی کند و گاهی برگشت به مراحل پیشین توسعه اقتصادی - اجتماعی.

۳. از مشخصه‌های مهم چنین توسعه اقتصادی - اجتماعی می‌توان به عقب افتادگی‌های ساختاری شیوه‌های تولیدی و بخش‌های اقتصادی - سیاسی - فرهنگی، به تکرار و یا بازگشت به مراحل پیشین توسعه اقتصادی - اجتماعی، وجود انواع شیوه‌های تولیدی و زندگی اجتماعی در جامعه امروز و بالاخره وجود گروه‌های اجتماعی - اقتصادی و فرهنگی - سیاسی وابسته به شیوه‌های تولید و زندگی اجتماعی موجود در جامعه اشاره کرد.

۴. علل و عوامل بنیادی چنین توسعه اقتصادی - اجتماعی در ایران را می‌توان در دو طیف گسترده خلاصه کرد: طیف داخلی و طیف خارجی.

۵. از علل و عوامل داخلی باید به ماهیت ترکیب و کارکرد ویژه مجموعه عناصر تشکیل دهنده جامعه ایران و نقش و تاثیر عناصر جنبی و ثانوی در فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی اشاره کرد.

۶. از عوامل خارجی در دوره ماقبل نفوذ سرمایه‌داری در

ایران باید به ورود تکنیکها، گروههای اجتماعی، فرهنگهای عقب مانده و همین طور نیروی انسانی عقب مانده اشاره کرد که به صورت یورشهای قبیله‌ای صورت گرفته است. در دوره نفوذ سرمایه‌داری باید به ورود تکنولوژی پیشرفته غرب و فرهنگ حاصل از آن اشاره کرد که تکنولوژی و فرهنگ داخلی را مورد تهاجم قرار داده و متلاشی ساخته است.

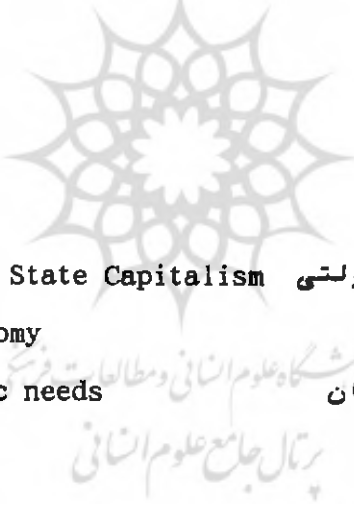
۷. مطالعات تطبیقی در زمینه فرآیند توسعه اقتصادی - اجتماعی در جوامع انسانی، به ویژه در کشورها پیرامونی امروز، و همین طور مطالعات تاریخی جامعه ایرانی درستی نظر فوق‌الذکر را تأیید می‌کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

مفاهیم و اصطلاحات

Motion	حرکت
Change	دگرگونی
Growth	رشد
Development	توسعه
Uneven Development	توسعه ناموزن
Peripheral	توسعه پیرامونی
Core	توسعه گانونی
Socio-Economic system	سیستم اجتماعی-اقتصادی
Theoric	نظری
Trend	روند
Process	پروسه
Nature	ماهیت
Peripheral State Capitalism	سرمایه‌داری اقماری دولتی
World Economy	اقتصاد جهانی
Human Basic needs	نیازهای اساسی انسان

پرتال جامع علوم انسانی
شهر مشهد
گروه مطالعات فلسفی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع و مآخذ

اشرف ، احمد ،

موانع رشد سرمایه‌داری در ایران، قاجاریه تهران زمینه ، ۱۳۵۹

انصاف پور ، غلامرضا ،

ساخت دولت در ایران ، از اسلام تا یورش مغول، تهران

امیرگبیر ، ۱۳۵۶

اکبری ، علی اکبر ،

علل ضعف تاریخی، بوژوازی ایران، تهران: مرکز نشر سپهر،

۱۳۵۷

الهی ، همایون (ترجمه)

اهمیت استراتژی‌های ایران در جنگ دوم، تهران: مرکز نشر

دانشگاهی ۱۳۶۱

دیاگونوف ، م.ا. ترجمه کریم گشاوری

تاریخ ماد، تهران: انتشارات پیام، ۱۳۵۷

روبین، باری، ترجمه محمود مشرقی

جنگ قدرتها در ایران ، تهران: آشتیانی ، ۱۳۶۳

زرین گوب ، عبدالحسین

دو قرن سکوت، تهران : ابن سینا ۱۳۴۴

سیوری، راجرز، ترجمه گامبیز عزیزی
ایران عصر صفوی، تهران: سحر، ۱۳۶۶

صیحی، علی اکبر
سیری در جامعه شناسی ایران، تهران: دهخدا، ۱۳۵۰

عیسوی، چارلز، ترجمه یعقوب آژند
تاریخ اقتصادی ایران، تهران: نشر گسترده ۱۳۶۲

فشاهی، محمدرضا
گزارشی کوتاه از تحولات فکری و اجتماعی در جامعه فتودالی
ایران، تهران: گوتنبرگ، ۱۳۵۴

لمتون، ان، ک.س، ترجمه یعقوب آژند،
نگرشی بر جامعه اسلامی در ایران، تهران: انتشارات مدنی،
۱۳۶۰

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی
مجموعه ۵۳۶،
مسائل ارضی و دهقانی، تهران: انتشارات ۵۳۶، ۱۳۶۱

مجموعه ۵۳۶،
مسائل ایران و خاورمیانه، تهران: انتشارات ۵۳۶، ۱۳۶۰

مؤمنی، باقر،
مسئله ارضی و جنگ طبقاتی در ایران، تهران: انتشارات

پیوند ، ۱۳۵۹ ، گوتنبرگ ، ۱۳۵۴

نعمانی ، فرهاد ،

تکامل فنودالیزم در ایران ، تهران : خوارزمی ، ۱۳۵۸

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

Abrahamian, Ervand,

Iran between two revolution,
princeton: princeton university press,
1982

Amiad, m.

Iran: from Royal dictatorship, London:
AlSaQI books, 1989

Azimi, F.

Iran, the crisis of Democracy,
London: Al SaQI books, 1989

Bakhash, Shaul,

Iran: Monarchy, Bureacracy
Reform under the Qaiars: 1858-1846,
London: Anchor press, 1978

Bashash, shaul,

The polities of oil and Revolution in Iran,
Washington DC, The Brookings institution,
1982

Bashiriyah, Hossein,

The state and Revolution in Iran
New York: croom Helm, 1984

Batat, Mangol,

" The Iranian Revolution of 1978-79:
Fundamentalist or modern? "
Middle East Journal , 1983

Bill, James, A,

The Politics of Iran : Groups,
classes and moderaization,
Columbus: Merrill, 1972

Bostock, F

Planning and power in Iran,
London: ALSAQI books,
1989.

Farazmand, A.

State bureauracy and Revolution
in Iran, London: ALSAQI books,
1989.

Issawi, charles philip,

The Economic History of Iran,
1980-1914
Chicago: University of chicago
press, 1971.

Karshenas, M

*Oil, State and Industrialization in
Iran, London: ALSAQI books
1990.*

Katouzian, H.

*Musaddig and the struggle for
power: London: ALSAQI books,
1989.*

Kazemi, Farhad,

*Poverty and revolvtion in Iran.
New York and London: New York University
press, 1980.*

Kazemazadeh, Firus.

*Russia and Britain in persia,
1864-1914: A study in Imperialism,
New Haven and London: Yale Un, press
1968.*

Keddie, N,

*Roots of Revolution , London:
AL SAQI books , 1981*

Keddie N ed

Religion and politics in Iran,
London: AL SAQI BOOKS,
1983

Kupefan, c,

Persian Gulf and change in Medieval
persia, London: ALSAQI BOOKS, 1988

Limbeft, J.

Iran: At war with history,
London: ALSAQI books, 1988.

Rubin, Burry,

Powered with God intentions:
the American experience and Iran,
New York: Oxford Uni press, 1980.

Razavi, H, and Firouz , wakil

The political environment of Economic
planning in Iran, 1971-1983:
from monarchy to Islamic Republic,
Boulder: Westview, 1984.